

Prof. dr. Šefik Baraković
Univerzitet u Zenici / University of Zenica
Pravni fakultet / Faculty of Law

UDK 330.82

Izvorni naučni članak

**LIBERALIZAM KAO STADIJ I FUNKCIJE LIBERALIZMA U
ODREĐENJIMA GRAĐANSKOG DRUŠTVA**

**LIBERALISM AS A STAGE AND FUNCTION OF CIVIC
SOCIETIES' DETERMINATIONS**

*Liberalizam u jednoj zemlji može trajno tako malo
postojati kao socijalizam u jednoj zemlji.
Prvo je znao Kant, drugo od Staljina zaboravljeni Lenjin.*

M. Horkheimer, GS VIII / 308

*In a country liberalism may also exist a bit longer
as just as socialism.
Kant knew the first, second Lenin overshadowed by Stalin.*

M. Horkheimer, GS VIII / 308

Sažetak

Istraživanja obavljena ovim naslovom postavila su cilj da ispitaju, rasvijetle, ustanove u čemu je sadržano odvajanje liberalizma, kao prvobitnog stadija građanskog društva, od političke, ekonomske, pravne organizacije jednog društva u situaciji kada principi građanske epohe svojim važenjem uređuju postliberalizam i globalne tokove građanskih integracija. Liberalizam asocira na afirmiranje prava čovjeka i građanina, jednakosti i slobode, za što postoje i faktički i ideološki razlozi i njihovo konkretno ostvarivanje i respekt se zasniva na nepovredivosti istih prava drugoga. Unutar provođenja građanske zavisnosti i omogućavanja ekonomske prinude osnova liberalizma bez dvojbe prednjači u pružanju pretpostavki ostvarivanja političkih sloboda, pravne jednakosti i ekonomske pravičnosti. Postavljajući i dinamizirajući određene građanske odnose, stadij liberalizma je afirmirao građanska prava i slobode u bitnom uređivane konceptom odgovarajućeg načina i motiva ekonomskih odnosa. Ključna karakteristika građanskog društva, pa time i liberalizma kojim je učinjeno jedno razgraničenje sa formacijom feudalizma,

utemeljenje je produciranih odnosa, konstitucije razvoja na principima građanske zavisnosti i ekonomske prinude.

Principi te zavisnosti determiniraju građansko društvo, građanski poredak i razvoj, a upravo svojim razvojem građansko društvo mijenja osnovicu koja – s obzirom na brojne determinante, različiti karakter stvaranih protivrječnosti, antagonizama, njihovo izražavanje i moguće razrješavanje odnosno prevladavanje – uključuje bitno unapređivano vađenje principa. Liberalizam je zbog toga i oblik građanske konjunktura, prominentnost jednog perioda, za razliku od uloge, funkcije drugačije dominantno afirmiranih principa građanske organizacije. U ovom etablisanju, razvijenijoj organizaciji građanske dominacije, zadržani principi građanskog liberalizma, tj. njihove funkcije uključene u djelatnost integrativnih tokova, a odvojene od ostvarivanih aspekata dominacije ovih tokova, čine podršku osnovnoj infrastrukturi globalnih integracija.

Određena građanska stanovišta njima primjerenim vokabularom, preustrojanjem odlučnih činjenica i historijskih fakata o odvijanju, održavanju i omogućavanju stvari i pojava građanskog procesa – bilo da njegov razvoj prilagođavaju određenoj shemi ili ovom shemom prožimaju građanski razvoj prilagođenim prikazivanjem stvaranja i produkcije građanskih odnosa – ove odnose „uvode“ u žalobnu igru staklenih perli.

Ključne riječi: *stadij liberalizma, zreli liberalizam, postliberalizam, globalizacija, građansko društvo, ekonomska prinuda i zavisnost, laissez-faire principi, građanska svrsishodnost, sloboda, jednakost, prava čovjeka i građanina*

Summary

The research conducted in this paper had a goal to investigate, clarify, determine the differentiating element which includes the separation of liberalism, as the civil society's initial stage, from political, economic, legal organization of a society in a situation where the principles of bourgeois epoch regulate post-liberalism and global flows of civil integration through its validity. The liberalism is associated with the affirmation of human and civil rights, equality and freedom, for which there are factual and ideological reasons and their concrete implementation and respect based on the inviolability of the same rights of others. Within the implementation of civil dependencies and enabling economic coercion, the basis of liberalism undoubtedly leads in providing the prerequisites for achieving political freedom, legal equality and economic justice.

By setting and dynamizing certain civil relations, liberalism as a stage has affirmed civil rights and liberties crucially shaped by the concept of appropriate ways and motives of economic relations. A key feature of civil society, and thus liberalism, which split with the feudal formation is the establishing the produced relations, the constitution of the development on the principles of civil dependence and economic coercion.

Principles and dependence are determiners of civil society, civic order and development, and precisely with its development civil society changes the base, which in regards with the many determinants, different characters, generated contradictions, antagonisms, their expression and possible resolution, or

overcoming, include significantly upgraded the validity of principles. Thus liberalism is a form of civic and economic activity, the prominence of the period, as opposed to the role, functions of differently predominant well-established principles of civic organizations. In this establishment, more advanced organization of civic domination, retained the principles of bourgeois liberalism, i.e. their functions included in the activity of integration flows and separate from achievable aspects of domination of these flows, provide support to the basic infrastructure of global integration.

Certain civic standpoint, their appropriate vocabulary, by reconstructing relevant facts and historical facts of the development, maintaining and providing things and the emergence of the civil process, whether its development adapts to a certain scheme or permeating civic development with the scheme, by customized presentation of creating and production of civil relations these relations introduce a mourning game of glass beads.

Keywords: *a stage of liberalism, mature liberalism, post-liberalism, globalization, civil society, economic coercion and dependence, laissez-faire principles, civil expediency, freedom, equality, human and civil rights*

Liberalizam je stadij kojim se građanska epoha razgraničila od feudalnog poretka, a taj historijski, kulturni i civilizacijski proces je tekao različito za pojedine konstitucije političkog načina strukturiranja i organizacije. Ne samo da konstituiranje liberalizma građanskog društva nije imalo neku programiranu shemu već je različita historijsko-razvojna matrica – posebno strukturirani procesi i odnosi, njima stvarane i omogućavane protivrječnosti, objedinjavanje snaga, pretpostavki, osiguravanje uvjeta da se prihvate određene težnje građanske perspektive – bila presudna za afirmaciju značaja koncepta građanskog društva. S druge strane, nastanak i održavanje pojedinih historijskih perioda u konkretnim sistemima političke organizacije ne počivaju na striktnim uvjetima smjenjivog odvajanja, a kada je riječ o formiranju pojedinačnih političkih oblika građanske organizacije, neophodno je uzeti u obzir međunarodno stvarane, postavljane i zadovoljavane aspekte te građanski uspostavljanje tvorevine kao osiguravanu infrastrukturu.

Građanski stadij liberalizma, dakle, omogućio je jasno diferenciranje granica društva i države, postavio je ili otvorio prostor političkom obliku narodne zajednice – naciji, institucionalizirao je ljudska i građanska prava i individualne slobode, a prije i povrh svega ekonomsku prinudu odnosno ekonomsku zavisnost. Individualne slobode, prava, autonomija ličnosti pojedinca kao politička kréda određeni su ekonomskom prinudom, a također uređenje i ustrojavanje privrednih i političkih procesa i odnosa, principi građanske političke i privredne organizacije korporacija, pravnih subjekata i

sistema dominantno su postavljeni, odnosno uključuju podređivanje ekonomskoj zavisnosti.

Građanski liberalni poredak u odnosu na prethodne aspekte reguliranja i organizacije općenitosti postavlja ekonomsku zavisnost za generalno regulacioni princip političke, društvene, idejne, ako se hoće, kulturne i civilizacijske sheme! Ekonomska reflektiranost, istina, razrješavala je određena zbivanja i probleme, a isto tako je sačinjavala gordijski čvor kojim su se građanska pitanja, fenomeni i problemi posredovali i isto tako svojevrsno multiplicirali. Naime, stadij liberalnog poretka građanskog društva postavio je ekonomska mjerila, principe i standarde u generativni tok građanskih odnosa da je razvoj građanskog društva afirmirao upravo te determinante, tj. on se prevashodno određivao putem parametara uzimanih i vođenih tim premisama. Historijski razlozi su formirali karakter liberalne produkcije građanskih struktura, a njihovu konstituciju i djelatnost postavili u zavisnosti od snage postizane produktivnosti i izgradnje građanskih odnosa. U svakom pogledu bilo bi pogrešno prihvatiti da je građanski, konkretno liberalni, sistem i poredak određena formula izbora, kao što je također nesuvislo uzeti da je to isključivi obrazac historijsko-kulturnog i civilizacijskog cilja i pobude. Prije postignute pretpostavke liberalne organizacije određenih građanskih političkih struktura, odnosno političkih sistema, podrazumijevaju potrebno „zauzeta“ mjesta, platforme prednosti neophodne u omogućavanju i razvijanju, praćenju i podržavanju adekvatnih performansi, u prvom redu onih proisteklih iz prijeko potrebnog, N. B., principijelno izgrađenog nametanja građanskom produciranom realitetu *modusa vivendi*. Liberalno-građanski proistekao i općenito izgrađeni, građanski *modus vivendi* obavezuje pojedinačne građanske aktore da sinhroniziraju građanski napredak, da liberalno-građansko strukturiranje učine skladnom konstitucijom potrebno proširenijeg intenziteta produkcije i osiguranja, da adekvatnim mehanizmima to proširivanje ravnomjerno uspješno, relevantno uključe u konkretno postizanje njihove građanske konjunktura. Dakle, agense građanske prominentnosti u aspektu i obavljanju *modusa vivendi* dominantno stvara građansko strukturiranje u formama i funkcijama bitno konkretiziranim „utjecanjima demijurga“.

Kako god za liberalne tokove u građansko-političkom društvu bili postavljeni opredjeljujući principi slobode, jednakosti, prava etc., ti su principi za priliku prilagođeni određenim oblicima općenitosti, npr. nacije, a ta protivrječnost je generički instrument stvarane, održavane i razvijane prirode i karaktera građanskog procesa, suštinski određenog arbitriranja u konstituiranju odnosa. Građanski sistem produkcije i konstituiranja odnosa razvija stanoviti trend omogućavanja ravnoteže u podršci političkim i ekonomskim prednostima, da

se građanski *modus vivendi* održava na ostvarivanom preobražaju strukture rasta, tj. na razvoju postizanja građanske osnove promjene, a time se mijenja karakter građanske profilacije agensa, unutar čega se reverzibilno aktualizira izmjena važenja principa. Naime, važenje principa u ovom smislu normira veći stupanj ostvarene građansko-ekonomske zavisnosti, što svakako podrazumijeva onu neposrednu dostupnost aspekata ali i implikacije putem kojih se ovi aspekti posredovano generiraju. U bitnom tu je producirani, stvarani agens implikacije iracionalnosti koja u građanskom ostvarivanju i određivanju ekonomske prinude kumuliranjem aktivno doprinosi, omogućuje potrebno iznalaženje putova, sredstava i mehanizama da se ova prinuda *per se* postavlja i izvršava te da istodobno zauzima dominantni prostor anonimnosti.

Stadije razvoja građanskog društva nužno determiniraju djelotvorno postizane prednosti u dosegnuto stvaranoj dinamici građanske perspektive, a tim sadržajem i obimom ostvarivane prednosti omogućuju ključne aspekte procesa funkcionalnog obavljanja ili podržavanja dominacije. Utoliko novoosvojeni stupanj građanske produkcije odnosa podrazumijeva način postignute građanske prednosti, ona se dosljedno provodi okriljem vlasti, a postiže kao ustanovljena i učvršćena funkcionalnost ekonomske zavisnosti. Podržan primjerenim stvaranjem, održavanjem i razrješavanjem građanskih protivrječnosti i antagonizama i otuda konstituiranim prednostima, građanski proces sačinjava ili obavlja struktura dominacije, težišno omogućavana i ostvarivana stupnjem veće organizacije građanske pozitivnosti. Zapravo, uključenost u izgledno participiranje odnosno odlučujuće obavljanje funkcija vlasti *eo ipso* je raspolaganje građanskim prednostima koje, zavisno od konkretnog razvoja, zadobivaju oblik utjecanja, dirigiranja, što će reći i stvaranje uvjeta za općenito važenje principa u osiguravanoj, unapređivanjem omogućavanoj ekonomskoj prinudi građanske svrsishodnosti.

Stadije razvoja građanskog društva, dakle, suštinski razlikuju izgrađivani principi postavljeni i omogućavani ekonomskom prinudom i ekonomskom zavisnošću! Stadij liberalizma karakterizira da sudionici težnjom realizacije svojih vlastitih interesa na općem planu postižu relevantno potrebno uravnoteženje strukturirane općenitosti, a da to čini, kako se često adaptirano interpretira, svojevrsni sklad pojedinačnih, te na taj način određivanih općih odnosno zajedničkih interesa. Reklo bi se da tu postoji besprijekorno koherentna racionalnost! Na ispravljanje tih spoznajnih uvida upozorila je klasična politička ekonomija već dva i po stoljeća ranije! Ostavljanjem izvjesnih aspekata odnosno pitanja inkognito radikalizam određenih građanskih razmatranja najjednostavnije promovira umicanje obavezi da se sa mogućim teorijsko-istraživačkim reperkusijama, antinomijama sučeli, da

ne mari za rasvjetljavanje agensa građanskog konstituiranja odnosa i načina objektivno građanski izgrađivane perspektive.

Karakter liberalne građanske djelatnosti prvobitno određuju principi racionalnosti, a njeno odgovarajuće vođenje ovim principima dovodi do tzv. činioca nevidljive ruke, koji je i temelj komponente iracionalnosti. Aspekt iracionalnosti omogućuje građanski razvoj upotrebljivo, svrsishodno, a slijeđeno razvijenom intenzifikacijom, postojećim uvjetima ga prihvata i upotrebljava i tim načinom, zapravo, mu stvara, opredjeljuje ili modificira značenje. Dobivanje na važnosti uloge i mjesta općenitosti u cjelovitom nivou građanskog združivanja određeno je proširivalo mogućnosti upravljanog stvaranja i upotrebe iracionalnosti! Dispozicije ovih mogućnosti adoptira građanska ekonomska prinuda i zavisnost u načinima provođenja, podržavanja dominacije kao *modus procedendi*.

U stadiju liberalnog poretka građanskog društva „ostaje očuvana jedinstvena osnova: slobodno raspolaganje individualnog privrednog subjekta privatnom svojinom i državno-pravno zajemčena sigurnost ovog raspolaganja.“¹

Održavani građanski razvoj stadija liberalizma strukturirali su motivi racionalno postavljenih, sučeljvanih ali i suprotstavljenih interesa kako ekspanziona rada i kapitala međusobno tako i interesa pojedinačnih skupina odnosno klasa zasebno. Klase su relevantne građanske liberalne tvorevine, koje liberalno-racionalnom osnovom svojinske paradigme razdvojenih i suprotstavljenih interesa, težnjom omogućavanja njihove realizacije u strukturiranom okviru liberalnog građanskog poretka, dovode do produkata ispostavljenih dimenzijom iracionalnosti. Ovim kontekstom je uputno podsjetiti na objektiviranje koja je svojim istraživačkim analizama iznio M. Horkheimer osvrćući se na tzv. spor o racionalizmu. „Mnogo više bi trebalo razjasniti isključivo vezu materijalne filozofije sa određenim pojavama spora oko racionalizma. To može utoliko olakšati jedno stvarno razrješavanje problema, ako pritom ne samo suprotstavljenosti, nego također identičnost racionalizma i iracionalizma mora doći do riječi.“²

Liberalizmom građanskog društva afirmirani su eksponenti dvaju oblika ispostavljanja rada u procesu proizvodnje, konkretnog i apstraktnog, a svojim obilježjima oni su aktualizirali odnos strukturiran kao klasni odnos. Ne smije ni na koji način biti zanemareno objektiviranje da interesi omogućuju

¹ Markuze, H. (1977) *Kultura i društvo: Borba protiv liberalizma u shvatanju totalitarne države*, BIGZ, Beograd, str. 17.

² Horkheimer, M. (1988) *Gesammelte Schriften*, Band 3, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 169.

usklađivano jedinstvo „klase polariteta“ u liberalno-građanskom poretku polarizacije klasa, dok ostvarivana varijabilnost na jedan ili drugi način može da različite grupacije destabilizira, dezorijentira ili određeno dezavuiru u ideološkim pozicijama i usmjeravanjima interesa građanski specifične neizvjesnosti. Građanski stadiji učvršćuju zakonitost građanskog procesa, ali ne na način da navode na farsu u sublimiranom odvijanju te zakonitosti! Tu zakonitost građanski stadiji vode preobražavanjem u postignuti stupanj cjelovito razvijene i izgrađene logistike neophodne u stvaranju i zadovoljavanju uvjeta za realizaciju projiciranih interesa.

Istraživanja kontinuiranja građanskog procesa tridesetih godina 20. stoljeća jasno su pokazala njegovu neprikosnovenost iz razloga dinamiziranja, stvaranja i omogućavanja ekonomske supstancije. Kritička teorija u ovom periodu je provela minuciozne analize i njeni rezultati potvrđuju da je uspostavljanje socijalizma u jednoj zemlji avantura, također da ne vodi onim vrijednostima koje se principijelno proklamiraju, a što je ustanovljeno osam decenija ranije negoli će historijski kod i praksa potvrditi i dokazati samu tu činjenicu.

Liberalni sistem podrazumijevao je omogućavanje ekonomske zavisnosti određujućim klasnim suprotstavljanjem. Građanska organiziranost je državnom strukturom vezivala monopol za političko-građansku autoritarnost, da bi građanskim napretkom ingerencije prisile ekonomske zavisnosti omogućavao postliberalizam, a građanska svrsishodnost sve dosljednije ostvarivala je globalnu integritanost. O pitanju mogućnosti socijalizma u jednoj zemlji, kako je razumljivo i samog liberalizma, Horkheimer se jasno i nedvosmisleno odredio 1934. god. u naslovu *Dämmerung* (značenje sumrak, zora) i u pseudonimu Heinrich Regius „Onaj ko ni u kom pogledu kroz tehničku nemoć ima za besmisleno objašnjavati nepravdu imperijalističkog svijeta, gledat će na događaje u Rusiji kao na napredan bolan pokušaj da se ova strašna nepravda savlada ili će se bar uznemirujuće pitati da li ovaj pokušaj još traje. Ako bi mu prilike govorile suprotno, on se vezuje za nadu kao bolesnik od raka na neizvjesnu vijest da bi se vjerovatno našao lijek protiv njegove bolesti.“³

Tipično razvijani stadij stanja i karaktera zrelog liberalizma građanskog društva pokazuje da dinamizam liberalnih tokova funkcionalno preuređuje i unapređuje građanske kriterije nacionalno-državne strukture omogućujući i ostvarujući efekte cjelovito izgrađivanog nadređivanja građanskih odnosa.

³ Horkheimer, M. (1987) *Gesammelte Schriften*, Band 2, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 389.

Ostvarujući svoje svrhe, nacionalno-državni građanski identiteti u liberalnom periodu vlastitim postignućima participiraju u objektiviranju određujuće građanske općenitosti. Istina, način takvoga sudjelovanja nalazi mjesto u konstituiranju ove općenitosti, a shodno nužnom podsticanju i omogućavanju odgovarajuće neprikosnovenosti, građanski sistem artikulacijom oblikuje građanski standard kojeg prilagodljivo slijede nacionalno-državne konstitucije. U ovom smislu dosljedno određivane i izgrađivane građanske svrhe funkcijama *de facto* i *de jure* dominantnog utjecanja determiniraju nacionalno-državne identitete, da bi formirana liberalna određenja stvarala i podržavala jedinstvo unapređivanog uspostavljanja i omogućavanja kriterija građanske općenitosti. Jasno je da razvijane protivrječnosti inherentne ovim određenjima potiču stvaranje ustanova putem kojih se nadređivanje omogućuje i ostvaruje, a ove ustanove dinamiziraju determinante građanskog procesa i prilagođavaju način primjene i provođenja legitimiranih građanskih smjernica. Upravo glavne odrednice upečatljivo potvrđenih liberalnih građanskih zastoja te odnosi utvrđeni stadijima postliberalnog razvoja ukazuju na tok kojim su sudionici usmjeravani u generalnoj građanskoj perspektivi i događanju. Način podrške građanskom legitimitetu strukturira i obilježava karakter, afirmira građansko mjesto sudionika, a stupnjevi njihovog determiniranog balansiranja i usklađivanja interesnih aspekata dinamiziraju proces produciranih protivrječnosti i antagonizama. Građanski antagonizmi rasporedom diseminacije, N. B., proistekli „neafirmiranim i ključno ispuštenim“ nivoom strukturno produciranih funkcija, obuhvaćaju građanske sudionike. Sasvim relevantni principi, također, reguliraju te disproporcije, da bi se njihovom širinom i sadržajem karakterizirali odnosi, izražavajući onemogućenu ili oslabljenu građansku konjunkturu. Ideološki prosedei mogu različito da akceptiraju, priznaju, reflektiraju odnosno artikuliraju stanja i situacije proistekle iz karaktera ove konjunktуре. Zauzimanje odgovarajućeg ideološkog stava ili kursa u omogućavanoj građanskoj djelatnosti evidentno podrazumijeva formiranje određenog odnosa kulturom, određenim snagama građanske moći, političkih izgleda, privrednih potencijala, a također uključuje elemente vizije za poziciju i satisfakciju sudjelovanja na strukturiranju građanskog procesa. U tom pogledu utvrđuju se i usmjeravaju stanja i postupci za moguća rješenja u ocjenjivanju i vrednovanju činilaca odgovarajućeg postavljanja ideologije. Od aspekata neizostavno uključene kulture i tradicije istodobno se daju odnosno dobivaju smjernice u određivanju i upravljanju historijskom svijesću i identitetom. Ideološke artikulacije uopće, a u situacijama kriza naglašeno, unose odgovarajuće premise za planove zasnivanja političkih strategija! Kontekstom pretenzije ostvarenja, ove artikulacije projiciranjem vrše zbiljsku odnosno „misionarsku“ viziju izgradnje motiva ili funkcionalno zadobivaju,

teže proširiti i ojačati utjecanje na postizanju, omogućavanju, građanskih ciljeva i interesa.

Ekonomska zavisnost u liberalizmu – određeno održavana „translacijom racionalnosti“, intenzitetom građanskog napretka – transformira se u moć dominacije državno-kapitalističkog monopola i tim putem održava ostvarivanje, omogućavanje i kontinuiranje građanskih odnosa; rezervat postizane iracionalnosti težišno omogućuje *petitio principii* neospornim jačanjem pretpostavki da reguliranom dinamikom karakter razvijanog održavanja građanskih odnosa kontinuiranjem jača građansku svrsishodnost. Principi ove dinamike, pretpostavkama i načinom izgrađivanog kontinuiranja, potrebnom su logistikom priječili da kontinuiranje bude preustrojeno u drugi pravac, da se podredi razvoju ličnosti, individualiteta i subjektiviteta čovjeka pojedinca i od njega funkcionaliziranom i određivanom odnosu kontrole. Izgrađivani raspored činilaca odlučne dominacije u poretku građanski ostvarivane mogućnosti utjecanja, razumljivo naglašenije u tokovima postliberalnog perioda, bitno održava postizanu građansku perspektivu; sublimiranom ekonomskom zavisnosti on generativno stvaranom infrastrukturom podstiče usklađivanje građanskih odnosa, kreira procese, te koordinacijom omogućuje i postavlja legitimitet i legalitet zavisnosti. Težeći ostati vjeran isticanju jedinstva, historijskog i aktualnog, građanskog procesa, Hegel je putem postavljenih formi manifestacijskih preobražaja detektirao razvoj građanskog društva, unutar kojeg je, kako Marks ističe, proces mišljenja pod imenom ideje pretvoren čak u samostalan subjekt, demijurg stvarnosti, a da je ova stvarnost njegova vanjska pojava.⁴ Ipak je potrebno iznijeti da su ove egzaktne analitičke konstatacije ingeniozno skiciranje na koji način određenja građanskog procesa stvaranim generativnim potencijalom omogućuju djelovanje i manifestiraju učvršćenje svoga toka. Unutar intenziviranog stupnja ostvarenja građanskog procesa adekvatno se širi mogućnost i stvara sama preciznost pojmova, shodno razvijanoj perspektivi stvari i pojava građanskog procesa; ovim postignuta istraživačka sistematičnost i relevantnost obuhvaća postojeće u odgovarajućim dimenzijama, pretenzijama i afinitetima vremena koje nastupa. S druge strane, građanski procesi stadija liberalizma bitno su određeni mogućnostima proisteklim iz održavanih kompeticija na način da tim produciranjem odnosa satisfakcija pozicionirano postignutih prednosti učvršćuje važenje principa, a da legitimitet odlučno ostvarene građanske dominacije odgovarajućih građanskih struktura produktivno omogućuje, postavlja uvažavana mjerila i procedure ispravnosti i, općenito,

⁴ Uporedi: Marks, M. (1979) *Kapital: Kritika političke ekonomije*, I–III, treće izdanje, Prosveta – BIGZ, Beograd, str. 25.

primjenjivanih i produciranih vrijednosti. Tendencija postliberalizma obuhvaća i utemeljuje mjesto i položaj građanskih sudionika, da građanski proces prisiljava pojedine državno-nacionalne identitete da određenim djelatnostima „prepuštaju“ strukturiranje shodno afirmiranim principima produktivnijeg građanskog prosperiteta, alias prinude ekonomske zavisnosti ostvarivane prevashodno kao građanska svrsishodnost.

U težnji da približi rezultate svojih istraživanja o liberalnom toku proizvodnje kapitala, aspektima, implikacijama i reperkusijama, koje povlači i postiže kontekst povezivanja, obuhvaćanja i isključivosti njegovog omogućavanja, a s obzirom na nezaobilaznu primjenu dijalektičke metode i u odnosu na Hegela, Marks tim povodom konkretizira, „kod (...) mene misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno.“⁵

Određeno rasvjetljavanje političkih formi preobražaja liberalnog stadija u postliberalni građanski oblik Horkheimer obavlja istraživanjem o autoritarnoj državi, čiji rezultati su u istom naslovu i objavljeni 1940/1942. god. Horkheimer, pored drugog, koristi analize ekonomiste Gaétan Piroua prema kojim nema socijalizma koji bi bio nešto drugo nego ostvariv autoritarnim sredstvima. Horkheimer razvija osnovni stav u vezi sa vječnosti prisile u studiji o autoritarnoj državi, „umjesto antisemitskog, nepopustljivog, agresivnog državnog kapitalizma pokušava se upravo još jednog zamišljati koji upravlja narod po milostima starijih svjetskih moći.“⁶

EkspONENTI građanskih snaga produkcije u odnosima saobraćanja cjelinom svojih sadržajnih izraza uključuju ekonomsku prinudu sadejstvom i podrškom funkcionalno primjerenog artikuliranja. Građanski proces ekonomskom i političkom agenturom razvija i modelira dinamiku prinude da se građanski stadiji i razlikuju prema svojstvima ostvarivane dinamike u građanskom procesu, po karakteristikama ispoljenim unutar determinirano održavanog razvoja prinude i tipa konkretno omogućavanih odnosa. Različito dolazi do izražaja građanska prinuda u pojedinim stadijima liberalnog poretka, a posebno u postliberalizmu. U liberalnom poretku različita je vrsta kontrole koju građanski uvjeti sudionicima i konkretnog i apstraktnog rada ispostavljaju i nalažu, a kako je isticano, „umjesto da oni te uvjete kontroliraju“. Intenzivirani tok organizacije liberalno-građanske djelatnosti, nepovezanost i nekoherenciju građanskih elemenata respektabilnom kontrolom vodi naprednijem nivou općenitosti; državni kapitalizam usmjerava određene djelatnosti tzv. uplitanim nadležnostima

⁵ Marks, K. (1979) *Kapital: Kritika političke ekonomije*, I–III, treće izdanje, Prosveta – BIGZ, Beograd, str. 25.

⁶ Horkheimer, M. (1987) *Gesammelte Schriften*, Band 5, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 316–317.

države, svrhom potpunije građanske efikasnosti. To usmjeravanje nužni je produkt dinamikom postavljane, uključivane i, prvenstveno, nametane građanske perspektive, N. B., načina građanske postojanosti. Autoritarna država (državni kapitalizam) određenim stupnjem građanskog razvoja prioritetno je pozvana da preuzme ingerencije povezivanja produkata liberalnih struktura i procesa u uspješnijem postavljanju građanskih mogućnosti. Zahtjevi dinamičkog sadržaja građanskog procesa unapređuju mogućnosti uvjeta građanskog prosperiteta!

Stadij cjelovitijeg državnog strukturiranja građanske produkcije odnosa transformirao je građanska protivrječja omogućujući veći stupanj političke koordinacije i kontrole; tzv. sadržajnijim uplitanjem on je postavio određeno naprednije mogući nivo utjecanja na usmjeravanje i determiniranje tih odnosa. Tim putem građanski proces prepušta tendencijski pad profitne stope i negativne reperkusije instrumentima uređivanja, generativno stvaranoj, ali i izgrađivanoj svrsishodnosti, promjeni karaktera svojinskih odnosa, apsorpciji prirodno usmjeravanog prilagođavanja. Brojni su aspekti koji građanski kontinuitet ostvaruju i omogućuju, a što sa svoje strane stanovito i doprinosi određenjima stvaranja reperkusija, implikacija kao dosljednih i direktnih mjera proisteklih iz produkcije održavanog građanskog kontinuiteta. Način odvijanja toga kontinuiteta pronalazi se u osnaživanoj koncentraciji političko-građanske moći i povećanoj upotrebi forme i obima usmjeravanja i disponiranja producirane građanske iracionalnosti. Usklađenim i stvorenim procedurama određeno kumulirana iracionalnost može podržavati odgovarajuće građanske fikcije ciljeva. Uzimanjem *per se* ovih ciljeva za pretpostavku izgrađenom i podržanom građanskom infrastrukturom i logistikom je prilagođavanje omogućeno da se iracionalitetom stvore uvjeti, objektiviraju okolnosti, putem kojih se služi i funkcionalizira moć građanske svrsishodnosti. Ova koncentracija građanske političke moći postala je odlučnijom upravo u stadiju omogućavanja i stvaranja uvjeta tzv. državnog kapitalizma i njegov oblik političkog i ekonomskog razvoja i konstituiranja građanski proces dinamikom preuređuje, prenosi u internacionalnu i interkontinentalnu građansku povezanost. Učvršćenije konkretno postignuto jedinstvo građanskog procesa daje osnove za omogućeno i regularno ostvarivanje, provođenje nadređivanja, a građanski naprednijim načinom karakter toga nadređivanja producira, usmjerava, kontinuirava i razrješava potrebnu funkcionalnost protivrječnosti. Pozicioniranje ove funkcionalnosti čini *conditio sine qua non* ostvareno osnaženih građansko-razvojnih ingerencija i, *vice versa* postavljeno učvršćivani integritet formiranih ingerencija koji osigurava izvjesnost građanskoj perspektivi. Stadijem postliberalizma postignuta je potpunija kontrola omogućavanja građanske općenitosti, što u postojećim uvjetima uključuje aspekte bitno prilagođenijeg

utjecanja na određujući proces omogućavanja, odvijanja i razvoja građanske konjunktura te funkcionalizira građanski perspektivizam. U zreлом stadiju liberalizma građansku konjunkturu već formatiraju ključni obrisi izraženi oblikom općenitosti anonimnog autoriteta. Ako bismo se poslužili obzirno korektnim opservacijama A. Smitha, istraživačka analiza građanskog razvoja i omogućeni spoznajni uvidi u ova dva i po stoljeća potvrđuju da je riječ o tendenciji neosporno anonimnog, ali jasno kodiranog građanskog razvitka. Sadržaje anonimnog autoriteta postliberalizmom dinamizira tendencija bitne građanske dominacije; ekonomski postojanije nadređivanje ostvaruje potencijal determiniranog građanskog napretka. U razvijenom postliberalizmu principi dominantnog ekonomskog potencijala kodiraju građansku zbilju neizostavno korištenim skladom legitimiteta racionalnog i iracionalnog potencijala. U izgrađenom stadiju postliberalizma kompeticijama građanskih sudionika, učinjenim zavisnim od artikuliranih prednosti naprednog integriranja, značajno arbitrira preneseni i preuzeti oblik strukture centralizirane moći građanskog objektiviteta. Građansko strukturiranje, uređeno cjelovitom integracijom, raspolaže pretpostavkama, funkcijama, centralizacije moći, koja na taj način uključuje mogućnosti potrebnog priznavanja važećih tokova, odnosno faktički determinira funkcionalne uvjete integracije i njome posredovani, građanski uspostavljen prihvaćeni oblik dominacije.

F. Pollock je činjenicu intenzivirane građanske svrsishodnosti sagledao, akceptirao, argumentacijom propratio te postulirao stav „da je monopolistički kapitalizam prije svega kadar dalje egzistirati na nedogledno vrijeme.“⁷ Preobražaj liberalnog u monopolistički kapitalizam nije određen promjenom tipa racionalnosti građanskog procesa, već implikacijama kojima je sama racionalnost dinamizirana. Zato i objecka F. Pollocka o monopolističkom kapitalizmu razrješava građanske interesne pobude od mistificiranih uvida o neprikosnovenosti racionalne regulacije, prenesene na funkcije postliberalne građanske produkcije. Brojni istraživači Frankfurtskog kruga dosljedno su opservirali, legitimno odredili ove činjenice! Monopolistički stadij, za razliku u uvjetima građanske (uspješne) konjunktura prvobitne iracionalnosti liberalnog poretka, na izvjestan način osnažuje prostor mogućnostima produciranja i usmjeravanja iracionalnosti, koja implicira ravnotežu građanski razvojne izvjesnosti, a u ciklusu postignute nestabilnosti, iako generira, može služiti kao instrument obavljanja moguće kontrole, da kao agens određenim utjecanjem amortizira, ublažava građansku krizu i depresiju. Napredniji oblik građanske političke organizacije strukturira održane antagonizme i

⁷ Wiggershaus, Rolf (1993) Die Frankfurter Schule: Geschichte: Theoretische Entwicklung: Politische Bedeutung, Deutscher Taschenbuch Verlag, 4. Auflage, München, str. 138.

protivrječnosti shodno motivu prilagođenije, koordinirane, održavanjem podsticane građanske iracionalnosti! Ovim putem i načinom stvarane protivrječnosti i antagonizmi unapređuju dinamički sadržaj mogućnosti građanskog razvoja. Državni kapitalizam određeno restrukturira uvjete produciranih konvulzija liberalnog poretka, a dispozicijama prilagođeno usmjeravanog kursa produciranim ili proisteklim reperkusijama omogućava kontrolu građanskog procesa.

Dinamizam liberalnog građanskog poretka, preovlađujuće ustrojen „monopolizmom državnog kapitalizma“, principijelno je artikuliran i prenesen u ingerencije države. U ovom smislu monopolizmom stvoreni građanski uvjeti podržavaju i usklađuju moguću izvjesnost prominentnih preobražaja građanske tendencije. Državni građanski oblik akorporira dinamizam građanskih težnji, u svim njihovim dimenzijama konstitutivnim monopolom podređuje interese sudjelovanja u građanskom procesu, te time odgovarajuće usmjerava intencije omogućavanih građanskih protivrječnosti, zbog čega „sa državnim kapitalizmom može se moć iznova učvrstiti“.⁸ Građansko poprište postliberalizmom upotpunjava anonimnost građanskog procesa da su „moćnici (...) postali funkcije vlastite zakonitosti njihovih mogućnosti (...), motivirani bezdušnom ekonomskom dinamikom nemaju izbor da se ovom stanju stvari usprotive, pa to bi bilo prepuštanje na milost i nemilost njihove egzistencije.“⁹ Prepuštanje na milost i nemilost u doslovnom smislu proističe iz intenziteta ekonomske zavisnosti, prisile utjecanja determiniranim kompleksom svrsishodnosti postliberalizma, što na jedan ili drugi način podrazumijeva slijedenje i bitno prilagođavanje. U uvjetima postliberalizma građanske strukture neuključene, neosigurane, onemogućene da svoje sudjelovanje funkcionaliziraju ovim principima važećeg strukturiranja građanskih odnosa imaju mjesto i ulogu određene podrške opsluživanju prednjačenja „postavljenog“ važećim principima i utjecanjima građanske svrsishodnosti. Prirodom postliberalno produciranih građanskih potreba i interesa strukture ustrojene principima liberalnih građanskih odnosa dominantno su u funkciji interesnog razrješavanja protivrječnosti, bilo da su ove stvorene potrebom racionalne funkcionalnosti ili da su artificijelno proizvedene i omogućene.

Postliberalizam izražava i potvrđuje dosljednost građanskog procesa, da je određujućim principima i priznatim kriterijima ekonomske prinude većom građanskom konstituiranošću obuhvaćen politički i ekonomski život.

⁸ Horkheimer, M. (1987) *Gesammelte Schriften*, Band 5, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 309.

⁹ Horkheimer, M. (1988) *Gesammelte Schriften*, Band 3, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 372.

Građanski preobražaji važnim napretkom građanskog strukturiranja, intenzitetom održavane snage iracionalnosti, učvršćuju put centraliziranja građanske moći. Građanska moć i iracionalnost građanski produciranih odnosa uzajamno se podupiru i omogućuju.

Karakter postliberalnog građanskog dinamizma određeno intenzivno kristalizira prominentnost svrsishodnosti! Učvršćivanje te svrsishodnosti generiraju usmjeravani oblici uvijek potpunijeg građanskog legaliteta čija osnova afirmira opravdanja same funkcionalne organizacije. Ovim putem funkcionalna organizacija postiže građansku efikasnost osiguravanjem tzv. racionalne isključivosti, a po svojoj prirodi ona znači apsolutizaciju, negiranje na pretpostavljenom uzoru nastanka, ekonomskom prinudom opravdanja, građanske svrsishodnosti. Kontekst postliberalne građanske svrsishodnosti iz ovih razloga producira odnose i stvara uvjete kojima će, kako se uzima, racionalna isključivost biti u funkciji razvoja izvjesnosti simbioze uravnoteživanja ideološki preduzimanih političkih mjera i postupaka sa stupnjevima razvijanog građanskog procesa.

Period građanskog postliberalizma upravo izražava kvalitativno napredniji stupanj integriteta građanskog fakticiteta čineći ishodište direktno ostvarenih mogućnosti građanske svrsishodnosti. Jasno je da tim putem promijenjeni ambijent osnažuje karakter podređivanja, kojeg su drugačijom formom, smjerom i sadržajem etablirali, afirmirali i u funkcionalnosti podržavali principi liberalnog građanskog stadija. Ideologija artikulirana dominantnim nadzorom postliberalne konstitucije ujednačava motive i strukturira težnje jedinstva omogućavano izgrađivanog građanskog procesa. Kada je građanski proces fokusiran na konsekventne, obuhvatnim sadržajem funkcionalne mogućnosti građanskog nadređivanja, produkcija postliberalno izgrađivanih građanskih odnosa izraženije determinira, ujednačeno osigurava, omogućuje relevantnu građansku svrsishodnost. Izgrađenim ustanovama, satisfakcijom i instrumentima ostvarivana građanska svrsishodnost intenzivira uvjete vlastitog opravdanja! Shodno neumitnosti odnosa slijeđenja u procesu postliberalne globalne organizacije opravdavanje, kontrolirano usmjeravanje, uvjetovane mogućnosti imaju nepodijeljen značaj, a u pitanju građanskog događanja, ovi aspekti prožimanjem globalne organizacije ostvaruju strukturirano jedinstvo; opravdavanje i usmjeravanje uvjetovanih mogućnosti u osnovi je procesa globalne građanske organizacije. Također, primjereno fenomenu dirigirane svrsishodnosti, unutar pojava i procesa globalne građanske organizacije određenim reciprocitetom opravdava se održavanje i funkcionalnost takvog dirigiranja. Razvijana apokaliptičnost globalnog jedinstva, podstaknuta egidom prinude, potrebno usmjerava,

podržava, ostvaruje, učvršćuje i osnažuje karakter izražene neprikosnovenosti, značenjsku perspektivu i sadržaj diktata.

Globalno izgrađivani i od sjedinjavane svrsishodnosti dobivani građanski inputi u produciranim odnosima i *de facto* i *de jure* prevladavaju uvjete koji su osiguravali potpuniji smisao sentenci da je suprotstavljeno sve ono što se odupire; sentenca da je suprotstavljeno sve ono što se odupire proizašla je iz determinirane mogućnosti izbora samog adresata. Riječ je o subjektivitetu odluke, izbora adresata koji je uvijek povezan sa postojanjem alternative. U ovom smislu intenzivirani tok građanske postliberalne regulacije ostavlja manji prostor implikaciji *per se* subjektiviteta odluke! S tim u vezi, subjektivitet se potvrđuje aktom prihvatanja, a ne i opredijeljenošću za neuključivanje, što nije istoznačno sa odupiranjem. Ne treba biti zanemareno da i odupiranje i neuključivanje participiraju na jednom trendu i, premda ih taj trend karakterom razvijanog sadržaja različito određuje, promjena uvjeta građanskog etablismana mijenja njihov značenjski tretman i karakter funkcionalizacije. Dinamizmom razvijana građanska svrsishodnost postliberalizma sistematično sužava prostor i fenomenu odupiranja, a daje kredibilnost autoritetu uključivanja putem nametanja. Određenim formama raspoloživih mehanizama okvir građanske svrsishodnosti omogućuje stvaranje i izražavanje protivrječnosti, te sobom održava determinirani sistem potrebnog suprotstavljanja. Sličnim kontekstom afirmira se fenomen, mjesto i značenje funkcije pravde moći; politički i ideološki oblik provođenja „pravde moći“ potvrđuje se u osiguravanoj, stvaranoj i izgrađivanoj podršci principima i ambijentu autoritarnosti i totalitarizma. Naime, totalitarna moć raspolaže dispozicijama da postavlja, kombinira, fikcijama opredjeljuje odgovarajuća građanska interesna stanja i odnose, usmjeravano stvara ambijent suprotstavljanja i određivanja opasnosti. O snaživanja dobivaju „otkrića skrivene djelatnosti neprijatelja“, a ona kao nedvojbeno logistika „pronijeljive prominentnosti“ određeno uzvisuju uvjerenja da bi neprijatelj bio jako okrutan i perfidan da su nekim slučajem ta otkrića izostala. Efekti ovih „otkrića postaju slaviji“ kada se naglasi da je neprijatelj slučajno otkriven, a izgrađena, nadzirana i usmjeravana ideološka klima totalitarizma omogućuje nepogrešivost političkog vrha, autoriteta vođe, da prihvatanje i provođenje tih koncepata, kriterija pravde i istine služi općem dobru, te i samo slijeđenje bitno sačinjava zadovoljstvo. Također, ova „otkrića“ pronosjenjem u obliku tajnosti djeluju magično na totalitarnu masu, učvršćuju njena uvjerenja u ispravnost slijeđenja, u moći i sposobnosti vođe kao simbola spasa i u, od nadnaravne sile, zasluženo darovanog za trpljenje.

Jasan je stav da, počevši od 18. stoljeća, vladaju sve apstraktnije misli, tj. misli koje sve više dobivaju oblik općenitosti.¹⁰ Metodsko-teorijski aspekt ovog stava nadvisuje liberalni period građanskog društva! Općenitost se zadržava, ostvaruje ili „svladava“ odgovarajućom skupinom, skupinom koja pretenduje na vladavinu, a kada se postliberalizmom građanskog društva zamajac općenitosti usmjeri u globalnu integriranost, ti odnosi dodatno intenziviraju diktat anonimnog autoriteta. Brojne dimenzije građanskih odnosa kojima su tržišni odnosi, državni kapitalizam, organizirane autoritarne strukture, tendencije integriranog građanskog nadređivanja historijski dominantno legitimirali determiniranost, u poretku građanske globalizacije dobivaju patronat uspostavljan, utvrđivan i osiguravan konstitutivnom zavisnosti ekonomskog sadržaja postliberalizma. Naime, 18. stoljećem utemeljen izraz liberalne racionalnosti ekonomske prinude, razumljivo u proklamacijama slobode, pravne jednakosti, prava čovjeka i građanina, zrelim stadijem liberalizma građanskog sistema ostvaruje se putem autoritarne historijske moći, u uvjetima postliberalizma i same općenitosti globalizacije ona intenzivno postiže i zauzima aspekt dirigiranog određivanja i razvijanja građanskih mogućnosti, a stvorenim mehanizmima i instrumentarijem i kompeticije građanskih sudionika.

Globalnu zavisnost dovedenu u integrirano građansko jedinstvo, u okrilje ostvarivane moći podržane stvaranim, primjenjivanim i usmjeravanim građanskim protivrječnostima, te principijelno omogućavanom strukturom interesno poticanih i održavanih građanskih antagonizama, također funkcionalizira legitimitet iracionalnosti etabliranog načina postignute građanske svrsishodnosti.

*
* *

Ovim istraživanjem – uzimanjem za osnovu činjenicu da je liberalizam pojava građanskog života 19. stoljeća, nastala formom utemeljenja ekonomske prinude i ekonomske zavisnosti, da razvijani dinamizam građanskih preobražaja i njihove specifične implikacije upravo posreduju i kontinuiraju prinudu ostvarivanu građanskim društvom – poduzeli smo napor da ukažemo na značaj razgraničenja principa liberalizma u neophodnim mogućnostima razvoja prvobitnog stanja građanskog društva i onog, kada uslijed stvorenih i definiranih uvjeta, liberalno omogućavanje ekonomskih, političkih i historijskih odnosa ostaje komplement procesa ostvarivanja građanske vlasti, odnosno ostaje stvarana podrška sistemu dominacije, koji svojim

¹⁰ Marks, K. – F. Engels (1974) *Dela*, tom 6, Nemačka ideologija, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Prosveta, Beograd, str. 44.

determiniranjem ne samo da može ostavljati u neizvjesnosti produkte konkretnog rada već, prvenstveno, razvijeni način građanskog upravljanja omogućuje uvijek potpunije provođenje odlučnog nadzora nad apstraktnim radom. Određeni oblik ekonomske zavisnosti podstiče građanski dinamizam na način regulirajućih principa ostvarivanih naročito uređivanom, utjecanjem provedenom ili građanski zadobivanom svrsishodnosti. Tim putem građansko društvo se mijenja, agensi promjene na drugačiji način se manifestiraju i u toj manifestaciji eksponenti neposredne ekskluzivnosti unapređivanjem efektiva građanske svrsishodnosti zadovoljavaju svoje građanske ciljeve i interese.

Stadij liberalizma građanskog društva u osnovi određuju, razvijaju i dinamiziraju laissez-faire principi i u građanskom konstituiranju i određivanju odnosa uspostavljeno značenje ovih principa može biti postojano na dvojak način. U prvom redu kao legitimni stadij građanskog poretka liberalizam je izgrađen na tekovinama feudalne društveno-ekonomske formacije i njegovo artikuliranje, uspostavljanje karakteriziranih motiva i interesa, određivala je ekonomska prinuda. Odnosi ekonomske prinude i ekonomske zavisnosti postavljani su i provedeni u pojedinim građanskim strukturama različitim putovima, oblicima, ali i akceptirani fizionomijom njihovog mjesta u poretku građanskog sistema. Utoliko su se građanske mogućnosti različito razvijale kako teretom tenzija sistema u rađanju tako i karakterističnim utjecanjima ancien régimea. Uvažavanje ovih historijskih momenata, a i bitno nezaobilaznih principa konstituiranja i pretenzija građanske perspektive, doprinosi respektabilnoj teorijsko-istraživačkoj spoznaji o strukturiranju stadija građanskog razvoja i njegovih faza. Nije ovdje tek riječ o principima aktualiziranim u određenom području građanskih odnosa već i o svojevrsnoj maturaciji postojećih građanskih stupnjeva i područja koji principe manifestiraju, te im svojom izmijenjenom legitimacijom nužno rekonstituiraju mjesto i funkcionalno značenje. Dakle, uključivanje historijskog aspekta uz legitimne, relevantne spoznaje činilaca, putem kojih se građanski proces razvija i omogućuje, osnovni su predujeti vjerodostojnog sistematiziranja i valorizacije odlučnih težnji u izgradnji konkretnih građanskih odnosa. Svakako, to osigurava od mogućih stranputica, reducira nerazumijevanje i njime povezane ili stvarane nedoumice, ako već nisu ciljanim programiranjem pristrano projicirana razmatranja, odnosno miš-maš konotacije.

Laissez-faire principi su neposredno određivali stadij liberalizma uz bitno producirane specifičnosti ali i mjere određivane od pojedinih političkih i ekonomskih struktura. Teorijsko-istraživački nalazi ne mogu pretendovati na relevantnost ukoliko održavanje i razvoj građanskog društva, a time i liberalizma, njegovih principa, infrastrukture, ekonomskih i političkih preobražaja, ne tretiraju u agensima producirane dinamike. U suprotnom,

izvođenje generalizacija može da proklamira legitimitet da su liberalni principi „imali svoj rok trajanja“, da su zastarjeli, prevladani, do uopćavanja da kao takvi više ne luče željene rezultate, a relevantnost ovih „kontemplacija“ ne gubi na snazi ako se istodobnim kontekstom uvrsti u zaključivanje da u savremenim uvjetima liberalni principi mogu biti spasonosni.

Kako je istraživanje i izlaganje ovih fenomena i pokazalo, ovi principi su relevantni za uvjete određenih perioda, a građanski razvoj svrsishodnim građanskim mjerama i readaptacijom pomjera prostor, tj. omogućuje u stvorenom području njima pripadni i potrebni način efektivno funkcionalnih odnosa. S druge strane, značajno je istaći da liberalni građanski red pojedinih struktura, u uvjetima kada im je uskraćena rezolutna mogućnost na održanje, postaje usmjeren, opredijeljen, da svoje interese ostvaruje povezivanjem i uključivanjem u integrativne građanske procese, na način osnovnog priključenja jedinstvenog organiziranja u sistem građanskih sektora i djelatnosti. Naime, osvjetljavanju principa *laissez-faire* u savremenim oblicima građanske organizacije valja pristupati uvažavajući njihovo izražavanje i podršku integrativnim građanskim aspektima ostvarivane funkcionalnosti dominacije.

U postliberalno integrativnoj građanskoj klimi principi *laissez-faire* ne mogu dinamizirati dominantne aspekte građanske konjunktore, odnosno ostvarivati svrhe referentnog funkcionalnog građanskog utjecanja. Određenim bitno definiranim dijelom oni mogu da toj dinamici osiguravaju građansku podršku. Jasno je da ta podrška ne afirmira mjesto i ulogu samog pojedinca, pogotovo ne onim neposredno deklariranim liberalnim formama o pravima čovjeka i građanina, jednakosti, slobodi, a što su to brojna dosadašnja istraživanja utvrdila i obznanila.¹¹

Sukladno posredovanju u općenitosti građanski razvoj izražavan je determiniranim kriterijima nacije, države ili oblikom drugog primjerenog sadržaja i okvira, koji je ujedno značio i ispostavljanje odgovarajućeg standarda građanske prinude i građanske zavisnosti. Građanski razvoj je također intenziviranjem snage građanskog produktiviteta snažnije bio podložan inputima ove prinude i zavisnosti te u omogućavanim građanskim odnosima uspostavljane su „uvijek kompaktnije i snažnije konstelacije moći“.¹²

Zrelim liberalizmom omogućavan je ambijent građanski integrativnije konjunktore! Kako je implicate rečeno, ona je nalagala građanskim

¹¹ Uporedi: Horkheimer, M. (1991) *Gesammelte Schriften*, Band 6, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 307.

¹² Horkheimer, M. (1985) *Gesammelte Schriften*, Band 7, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 109.

sudionicima prilagođavanje, a veći stupanj ostvarivane integrativne koherencije izgrađivanu građansku perspektivu je osiguravao potrebnom infrastrukturom i logistikom ekonomske prinude i interesa mehanizmima provedenih iracionalnih izraza. „U otkazivanju na racionalizmu, koje je u posljednjim decenijama (stav iz 1934, naša napomena) neprestano raslo i danas je, kako izgleda, već svoj zenit prekoračilo, ogleda se historija prelaska liberalističkog u monopol-kapitalistički period građanskog uređenja.“¹³

Da je građansko društvo određeno ekonomskom prinudom, mogu akceptirati različita stanovišta i provenijencije! Različito tretiranje mjesta, funkcije, značenja toga postulata pretpostavljeno je ne samo historijsko-razvojnim nivoom građanskog događanja već u određenim situacijama uključuje ideološka opredjeljenja, građanska opravdanja, a s tim u vezi, također, teorijska razmatranja nerijetko pate od održavanja određenih stanovišta da rasvjetljavanje pojedinih građanskih, političkih, društvenih fenomena apropriraju umjesto da te fenomene čine sastavnim dijelom historijskih činjenica i tokova, te svoja stanovišta podlažu aktualizaciji relevantno ostvarivanog saznanog ustrojavanja, koje se odupire sferama, kompleksima uzurpiranja i mita te aromi fenomenalnog.

Liberalizam je u svakom pogledu razumno posmatrati kao stadij građanskog društva i to ne zanemaruje, također, historijsku faktičnost da dinamizam liberalne građanske perspektive konstituira politički i ekonomski poredak unutar kojega važeći principi strukturiraju procese dobro poznatljivih zakonitosti. Iako državna organizacija kreira i omogućuje liberalizam, karakter njegovog održavanog dinamičnog razvoja podrazumijeva prošireno povezivanje i osiguranje proširenim povezivanjem postignutih prednosti. Postignuća u ovom smislu unapređuju dominantno važeći principi ostvarenja građanske produktivne snage, a te snage u sistemu građanskog poretka svojevrsno efektuiraju zaposjedanje građanskog prostora. Time ekonomska prinuda nije apstraktum koji unosi građansko upravljanje u funkcionalnu regulaciju produkcionih odnosa, već uključuje i konstituira ostvarenje građanske produktivne snage da bi istodobno manifestirala, pokretala i sudjelovala u determiniranju odnosa produkcije.

Kao što dinamički principi građanskog liberalizma omogućuju postavljanje, osiguranje postavljenog prednjačenja i to prednjačenje znači sačinjavanje uvjeta i fokusiranje na ono što je obavljanje građanskog napretka. Principi

¹³ Horkheimer, M. (1988) *Gesammelte Schriften*, Band 3, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, str. 168.

obavljanog napretka ne samo da su za građanski proces respektabilni već time inkorporirana djelatna snaga generalno producira implikacije koje su praktična građanska dopuna, neizostavni pol konkretnog građanskog napretka. Građanski napredak putem stvaranih protivrječnosti, antagonizama, jednog odnosno artifičijelnog tipa grade principi prednjačenja u sistemu građanskih odnosa produkcije; također, samo ostajanje u nižem građanskom rangu, ako svojim sudjelovanjem nije direktno u ostvarenjima pozitivnosti napretka, uključeno je u konstituiranje ovih protivrječnosti i ima raspoloživost da putem ispostavljenog dirigiranja te nametanja načina funkcionalnosti protivrječnosti služi postupanju u građanskom provođenju i ostvarivanju postavljenih interesa, ciljeva i afiniteta. Način ovog sudjelovanja ima posebno mjesto, aktualnost i značaj kada se građanski odnosi funkcionaliziraju i prikazuju u svjetlu „korekcije“ da omogućuju, štite i predstavljaju same društvene interese. Otuda se u ambijentu postliberalnih, globalnih odnosa ambicijama konkretiziranim na liberalnim principima pritvorno forsira relevantnost i legitimirano omogućavanje. S tim u vezi, na liberalnim principima uređeno konstituiranje političkih odnosa u uvjetima prednosti građanskih globalnih integracija važna je logistika tih prednosti. U uvjetima odlučnih globalnih integrativnih tokova „ostavljeno“ liberalno omogućavanje produkcionih odnosa istodobno sačinjava poziciju da etablira, objektivira, primi mogućnost prihvaćanja postojećeg stvaranja i uređivanja građanskih odnosa, što uključuje preneseno preuzimanje implikacija iracionalnosti, svrhom potpore održavanja karaktera tzv. naprednijih odnosa; ove implikacije u okolnostima globalnih integracija imaju kapacitet da budu ekskulpirane ekonomskim prenošenjem, ideološko-političkim mjerama interesno-građanskog amortiziranja.

Za razliku od liberalnog stadija – dakle, gdje su principi liberalizma konstituensi omogućavanog načina građanskih odnosa – principi liberalizma unutar postliberalne i globalne građanske konjunktore dosljedno su infrastruktura razvijanim odnosima dominacije. Ova dominacija je naglašenija ukoliko je u povezivanju izostala strukturalna uključenost liberalno obavljane građanske produkcije sa faktički integrativnim omogućavanjem, afirmiranjem građanske produktivne snage čiju prominentnost održava i razvija dominirajuća građanska nadležnost, alias ekonomski i politički monopol reguliranja pojedinih djelatnosti osvojen ovlaštenjima iz domena građanske svrsishodnosti.

Nepodijeljeni dinamizmom, principi stadija liberalizma generiraju građanske učinke! U uvjetima postliberalizma i globalnog strukturiranja građanskih odnosa oni su razvijanim prosedeima i mogućnostima na jedan ili drugi način odgovarajuća instrumentalna podrška moći građanske perspektive, nadređeno koordinirane ekonomske prinude i same građanske svrsishodnosti.